

סימן א'

היזק ראייה ודין נהנה (דף ב)

א. מניעת רווח

הגמרא בריש פרק השותפין (ב ע"א-ע"ב), דנה ביסוד חיוב בניית הכותל בחצר השותפין, הלישנא הראשונה בגמ' מבארת את דין המשנה דווקא במקרה שהשותפים רצו לחלוק. אך בלאו הכי אין לחייבם, משום שהיזק ראייה לאו שמיה היזק. לפי הלישנא השנייה, השותפים חייבים לבנות – גם ללא רצונם – מכיוון שהיזק ראייה שמיה היזק.

כדי להבין את צדדי השאלה בהיזק ראייה יש להקדים: מסכת ב"ב, אינה מדברת על ענייני תשלומים על היזק, אלא רק על עניין של מניעת היזק – כגון: המשנה לקמן (כב ע"ב) מלמדת, שאדם יכול למנוע את חברו להניח סולם ליד שובך, כדי שלא תעלה נמייה ותאכל את היונים. והגמרא (שם) מקשה: הרי זה גרמא?! ומיישבת: "זאת אומרת גרמא בניזקין אסור." כלומר: אמנם המזיק בגרמא פטור מתשלומין, אך יש עדיין יש איסור להזיק כך, ואפשר אף למנוע היזק כזה.

ולפ"ז ניתן לומר שזהו הנידון בסוגייתנו: אמנם בנזק ע"י גרמא יש איסור, אך יש כאן סוג שונה של היזק, והוא: "מניעת רווח". בשונה מהמניח סולם ליד שובכו של חברו – שם אע"פ שהנזק הוא בגרמא מ"מ יש נזק בפועל, כאן – בהיזק ראייה – אין היזק בפועל, אלא רק מונע מחברו להשתמש בחצר. ודומה הדבר למי שנועל את חנותו של חברו, ובכך מונע ממנו להרוויח¹. וממילא, זו המחלוקת בין מ"ד שמיה היזק לבין מ"ד לאו שמיה היזק – האם מניעת רווח נקרא היזק שאפשר למנוע את חברו מלעשותו.

אך קשה על אוקימתא זו:

הגמרא מוכיחה למ"ד שמיה היזק, מהמשנה לקמן (ז ע"ב): "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר" – בכדי שלא יהיה היזק ראייה מאנשי רה"ר. מכאן משמע שאפשר לחייב לבנות כותל וכמ"ד שמיה היזק! דוחה הגמרא: "היזקא דרבים שאני". וקשה: מה הראיה מ"בית שער"? בשלמא כאשר אחד מן השותפין מזיק בראיתו – שייך תשלום, אך כיצד אפשר לומר שאדם חייב לבנות בית שער מכיוון שאנשים ברחוב מזיקים? היכן מצינו חיוב להוציא כסף כדי שאחר לא יזיק?

¹ עיין לקמן סימן י"ב בדין "מניעת רווח", שם יתבאר באריכות עניין זה.

אלא על כרחנו, שאין זו המחלוקת בדין היזק ראייה. ולכן צריך לומר שהמחלוקת היא האם אנשים מקפידים על היזק ראייה, כלומר האם אדם מקפיד על כך שלא יסתכלו אצלו, או שאינו מקפיד.

ודינא דמתניתין "כופין אותו לבנות בית שער ודלת לחצר" הוא חלק מתנאי השותפות, שכל אחד מהשותפין צריך לדאוג שיהיה מנעול וכו', ולכן אפשר לכוף על כך. ואפילו אם אחד אומר שאינו חושש מגנבים וכדומה – חייב להשתתף עם כולם, משום שראייה של אחרים מפריעה ומזיקה לאנשי החצר.

אמנם, לא כל דבר שיש עליו קפידא נקרא "נזק", יש בזה גבול מסוים.

דוגמא לכך: המשנה בפרק "לא יחפור" (כ ע"ב) אומרת, שאפשר למנוע מאדם לפתוח חנות בחצר, כי באים אנשים ומרעישים. אך א"א למנוע מאדם לעשות רעש בבית שלו – כגון לשטוף כלים וכדומה, אפילו שמפריע. וכך ביארו רוב הראשונים.

והטעם בזה הוא, כי רק על שימוש שאינו רגיל אפשר למחות, כיוון שהשותפים לא באו לגור בחצר על דעת כך. ואע"פ שההיזק אינו גדול – מ"מ יש כאן תנאי בשותפות. אך בכגון שאדם עושה רעש רגיל בביתו, שאינו כ"כ מפריע – אינם יכולים למנועו, משום שעל דעת כן באו.

יוצא לפי זה, שיש חילוק בין "היזק שמיעה" לבין "היזק ראייה" בהגדרת החיוב:

- **בהיזק שמיעה:** אינו נחשב היזק, וא"א למנוע מדין "מזיק" (כגון שעושה רעש בביתו שלו). אך מדין "חצר השותפין" אפשר למנוע אם אדם גורם רעש שאינו רגיל, שאינו נכלל בתנאי השותפות.
- **בהיזק ראייה:** להיפך: יש כאן צד של "נזק", אך א"א למנוע מדין חצר השותפין, משום שעל דעת כן קנו את החצר בשותפות, ואין יכול האחד לפרק את השותפות בגלל היזק ראייה. ואע"פ שהיזק זה גדול יותר מהיזק שמיעה.

ב. דין נהנה בכותל בחצר השותפין

ויש לתמוה: מדוע הגמ' אינה דנה בחיוב תשלום מצד דין "נהנה"? הלא אפילו ללא דין היזק ראייה, היה ראוי לחייב את השותפין בתשלום הכותל משום ששניהם נהנים מבנייתו, שהרי קי"ל (ב"ק כ ע"ב) "זה נהנה וזה חסר – חייב", דהיינו שבכל מקום שאדם נהנה ומחסר לחבירו הוא מתחייב בתשלום למי שגרם לו ההנאה, ובנידון שלנו – כל אחד מהשותפים מוגדר כ"נהנה" מהכותל וחברו – שהוציא מכספו לצורך

הבנייה מוגדר כ"חסר"! וכן, לקמן שנינו (ד ע"א): "המקיף את חברו משלש רוחותיו, וגדר את הראשונה ואת השניה ואת השלישית – אין מחייבין אותו...". ומשמע, שאפשר לחייב על הנאה. וא"כ, מדוע בהיזק ראייה של שותפין – אין האחד יכול לכוף את חברו לשלם אם בונה מכספו שלו, שהרי נהנה?!

ניתן ליישב, שחיוב נהנה בסוגייתנו תלוי בעצם בדין היזק ראייה: אם היזק ראייה שמיה היזק – ממילא השותפין נהנים ע"י הכותל, אך אם היזק ראייה לאו שמיה היזק – אין זה מוגדר הנאה ולכן אין כאן חיוב מדין "נהנה". אך ביאור זה דחוק, משום שלכאורה ההנאה אינה תלויה בהיזק, וגם ל"ד "לאו שמיה היזק" – מ"מ יש הנאה.

ונראה לומר שני תירוצים לקושיא זו:

א. המשנה עוסקת רק בחיוב תשלום קודם בניית הכותל. המשנה פותחת: "השותפין שרצו לעשות מחיצה בחצר בונין את הכותל באמצע" – דהיינו, שמחייבים את שני הצדדים להיות שותפים בבניית המחיצה מלכתחילה.

ואילו לעניין תשלום נהנה – לא ניתן לחייב את הנהנה לפני זמן ההנאה. נמצא, שאם החיוב של בניית הכותל היה מצד ההנאה – החיוב היה רק לאחר בניית הכותל.

ב. ועוד ניתן לתרץ, שסכום התשלום מצד היזק ראייה וסכום התשלום מצד נהנה אינם זהים.

כלומר: לעניין נהנה – חיוב התשלום הוא כפי מה שנהנה. וכפי שמבואר במשנה לגבי "המקיף את חברו", שהניקף חייב לשלם משום שנהנה מגדר חברו². ומבואר בראשונים שחיוב התשלום של הניקף הוא לפי היחס בין שדה הניקף לבין שדותיו של המקיף, דהיינו שהוא משלם חלק בגדר ע"פ יחס זה.

לפ"ז, אם נבוא לחייב את השותפים בתשלום הכותל מדין נהנה – סכום התשלום של כל אחד ייקבע ע"פ חלקו בחצר. אך אם החיוב הוא מצד היזק ראייה – ודאי שלא ניתן לחייב את בעל החצר הגדולה בתשלום גדול יותר מבעל החצר הקטנה, שהרי שניהם ניזוקים.

ואדרבה: יש סברא לומר שבעל החצר הקטנה יתחייב בסכום גדול מבעל

² אמנם יסוד החיוב נתון במחלוקת ראשונים, אך רבים הסכימו שהחיוב הוא מדין נהנה, וכך מבואר בסוגיא בב"ק (כ ע"א).

החצר הגדולה, שהרי בעל החצר הגדולה ניזוק יותר, משום שהוא מוגבל ע"י בעל החצר הקטנה בשימוש במילי דצניעותא בשטח גדול יותר, וחברו ניזוק על ידיו רק בשטח קטן. ואמנם צ"ע בזה לדינא, אך דבר פשוט הוא שאם התשלום הוא מדין היזק ראייה – בעל החצר הקטנה לא ישלם פחות, אלא הדין הוא שישלם לפחות תשלום שווה. וזו הנ"מ אם התשלום הוא מדין נהנה או לא.

ג. ביאור דין נהנה לעשירים ולעניים

ויש ראייה למה שנתבאר, מדברי הגמרא לקמן (דף ז ע"ב): מבואר בגמרא, שכאשר אנשי העיר צריכים לשכור שומרים או לבנות חומה כדי לשמור מפני גנבים – העשירים משלמים יותר, משום שהם נהנים יותר מהשמירה, והעניים משלמים פחות. ומשמע, שכאשר התשלום הוא על ההנאה הדין הוא כך.

ובמקרה זה של בניית חומה או שומר לעיר – הדין הוא ש"חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות". וכתב השו"ע (או"ח סי' נג סע"ג), שכך הדין אף לגבי שכר רבנים וחזנים, וז"ל:

שכר שליח ציבור – פורעים מקופת הקהל, אע"פ שהש"צ מוציא הדל כעשיר, מכל מקום אין יד העני משגת כעשיר. הגה: וי"א שגובין חצי לפי ממון וחצי לפי הנפשות, וכך הוא מנהג הקהלות.

וקשה, הרי לגבי רבנים וחזנים העניים צריכים אותם באותה מידה כמו העשירים?

מבאר המשנה ברורה (שם סק"ע, וכן בביאור הלכה על סעיף כב, ד"ה "ושליח"), שמכל מקום העניים היו מסתפקים ברב או חזן פחות טוב, שמשלמים לו תשלום מועט. ולכן העשירים ישלמו יותר. אך את החלק ההכרחי – כולם חייבים (שהרי גם העניים צריכים חזן), ולכן הדין הוא "חציו לפי ממון וחציו לפי נפשות".

וכן יש בזה נ"מ רבות לזמן הזה, כגון: אנשים הגרים בחצר משותפת, ומטפחים את הגינות שבחצר. גם שם – העניים היו מסתפקים בגינות פחות יפו, ולפ"ז ישלמו פחות.

במשנה השלישית בפרקנו (ה ע"א) שנינו:

כותל חצר שנפל – מחייבין אותו לבנותו עד ארבע אמות; בחזקת שנתן, עד שיביא ראייה שלא נתן. מד' אמות ולמעלה – אין מחייבין אותו.

ולכאורה קשה על סדר המשניות: המשנה הראשונה ("השותפין") מדברת על דין "היזק ראייה", והשנייה ("המקיף את חברו") מלמדת את דין "נהנה". ומדוע משנה זו, השלישית,

חוזרת לדין היזק ראייה?

אך אם נדייק נבחין, שמשנה זו מדברת על שני הדינים גם יחד: עד ד' אמות – חיוב ההשתתפות הוא מדין היזק ראייה, אך מכאן והלאה (מד' אמות ולמעלה) יש כבר חיוב מדין "נהנה", כיוון שהכותל אינו נבנה משום היזק ראייה.

ד. דין נהנה מטורח חברו

בש"ת נודע ביהודה (מהדו"ת ח"מ סי' כד) חידש בגדר דין נהנה.

מעשה שהיה כך היה: ראובן חיבר פירוש על סדרי נזיקין וקדשים, ורצה להוציא לאור את פירושו יחד עם לשון המשנה ופירושי רש"י ותוס' על סדרים אלו. בימים ההם, בבתי הדפוס היו נוהגים לסדר את תבניות האותיות הנדפסות ע"פ סדר הטקסט המודפס, והיה הדבר כרוך בטורח רב, משום שפעמים רבות היו צריכים לסתור את התבנית ולשנות את סדר האותיות. ראובן שילם לפועלים ע"מ שיסדרו את האותיות ע"פ סדר המשנה עם פירושי רש"י ותוס', יחד עם פירושו שלו.

לאחר הדפסת ספרו של ראובן, בעל בית הדפוס (להלן: שמעון) השתמש בסדר התבניות של המשניות ופירושי רש"י ותוס', ע"מ להדפיס ספר משניות ללא פירושו של ראובן. דהיינו, שמעון פירק את התבנית של הפירוש של ראובן שהיה למטה והדפיס את כל השאר. משנודע הדבר לראובן, תבע את שמעון שישלם לו את ההנאה שנהנה מהטורח שהוציא בשבילו ממון, שהרי שילם על סידור האותיות של המשנה ופירושי רש"י. וכלשון השואל: "ועתה, למה יהנה שמעון מסידור אותיות חנם?" אמנם שמעון טוען, מאחר שהאותיות שייכות לו, יכול להשתמש בהם כרצונו ואין כח ביד ראובן לעכב בעדו. הנודע ביהודה נשאל עם מי הדין במקרה זה.

ופסק שם הנודע ביהודה, שאם בעל הפירוש שילם תשלום מיוחד עבור סידור האותיות – אסור למדפיס להשתמש בסידור האותיות, והוא חייב לשלם לבעל הפירוש מדין נהנה.

עולה מדבריו, שתשלום מדין נהנה אינו רק במקום שנהנה מרכושו של חברו, אלא אפילו במקום שנהנה ממעשיו של חברו, דהיינו מהטרחה שטרחה, חייב לשלם.

ויש מקום לסייע את חידושו של הנודע ביהודה, מדברי הגמ' בב"ב (נד ע"ב):

אמר רב יהודה אמר שמואל: נכסי עובד כוכבים הרי הן כמדבר, כל המחזיק בהן זכה בהן; מ"ט? עובד כוכבים מכי מטו זוזי לידיה אסתלק ליה, ישראל לא קני עד דמטי שטרא לידיה, הלכך הרי הן כמדבר, וכל המחזיק בהן זכה בהן.

מבואר בגמרא, שישראל הקונה מן הנכרי, כל עוד לא נכתב השטר – הנכסים מופקדים, משום שהנכס יוצא מיד הנכרי בשעה שמקבל את המעות, ואילו הישראל אינו זוכה בקרקע עד כתיבת השטר, ויכול כל אדם לזכות בהן.

וכתבו שם הראשונים (ריטב"א ד"ה "ולעניין", רשב"א ד"ה "אמר ר"י", ועוד) בשם רב האי גאון, שאע"פ שיכול ישראל אחר לבוא ולזכות בנכסים – הוא חייב לשלם את שווי הנכס לישראל הקונה. יש שביארו שהטעם לכך הוא משום שהשדה בתורת משכון היא ביד התופס, עד שיחזיר לקונה את הדמים (סמ"ע סי' קצה סק"י). הנתיבות (שם ביאורים וחידושים סק"ח) כתב טעם נוסף, מפני שהפקר הגוי נעשה כתוצאה מנתינת המעות של הקונה, אע"פ שהנכסים אינם שייכים כעת לקונה. נמצא, שכל מי שתופס את הנכס מן הפקר – נהנה מהקונה ומחייב לשלם מדין נהנה.

ובמקרה זה, התופס אינו נהנה מרכושו של הקונה, אלא רק ממעשיו, ובכל זאת כתב רב האי גאון שיש לחייבו. מוכח, שדין נהנה אמור אף בהנאה מטורח חבירו, וכדברי הנודע ביהודה.

ה. הפקר שלא ברצון הבעלים

שנינו במשנה בשבת בפרק "כל כתבי" (ק"ז ע"ב), שחכמים אסרו להציל מבית שפרצה בו דליקה, מחשש שמא יכבה את הדלקה מרוב בהילותו. אך יכול בעה"ב לומר לאחרים: "בואו והצילו לכם".

ואומרת המשנה בהמשך (שם, ק"ז ע"א): "ואם היו פיקחין – עושין עמו חשבון אחר השבת". על כך מקשה הגמרא (שם): "חשבון מאי עבידתיה? מהפקירא קזכו!" – כלומר: כיצד ניתן לחייב את המצילים מן הדליקה, הרי בעה"ב מפקיר את נכסיו משום שהוא אינו יכול להצילם, ומי שזכה – זכה מהפקר! ומתרץ רב חסדא: "מדת חסידות שנו כאן". דהיינו, אע"פ שרכושו של בעה"ב הופקר על ידו, ראוי להחמיר ולשלם לפנים משורת הדין. אבל רבא שם בגמ' מקשה על דעת רב חסדא, ולכן הוא מבאר: "הכא בירא שמים עסקינן, ולא ניחא ליה דליתנהי מאחרים...". לדברי רבא, לא מדובר באדם שנוהג לפנים משורת הדין, אלא באדם ירא שמיים, והתשלום אינו לפנים משורת הדין. וביאר שם רש"י (בד"ה "דלא ניחא ליה") את הטעם: "דידע דלא מרצונו הפקירו...".

מבואר ברש"י, שיש חילוק בין הפקר שנעשה מרצון הבעלים לבין הפקר שנעשה בעל כרחם. הפקר שנעשה בע"כ של הבעלים – כמו בדליקה, שהבעלים מוכרחים להפקיר ע"מ שלא יישרפו נכסיהם, הוא אמנם הפקר לעניין יכולת הזכייה של אחרים, אך מכיוון שהפקר אינו נעשה מרצון – חייב הזוכה לשלם מדינא למפקיר.

את יסוד החילוק בין הפקר שנעשה מרצון לבין הפקר בעל כורחו ניתן לראות אף בענייני אבידה. מבואר בב"מ (כד ע"ב) שאע"פ שבעל האבידה מתייאש לגמרי מן החפץ, ראוי שהמוצא יחזיר את האבידה לבעלים לפנים משורת הדין. והביאור בזה הוא, כשם שבהפקר בעה"ב בדליקה ההפקר הוא בע"כ, גם באבידה ההפקר אינו נעשה ברצונם של הבעלים, אלא אך ורק מכורח המציאות, וממילא הפקר זה אינו מנתק את הבעלים לגמרי מרכושם.

ו. חיוב בי"ד ע"פ טענת התובע

הגמ' לקמן (ה ע"א) מביאה מעשה:

רוניא, אקפיה רבינא מארבע רוחותיו. א"ל: הב לי כמה דגדרי, לא יהיב ליה. הב לי לפי קנים בזול, לא יהיב ליה. הב לי אגר נטירותא, לא יהיב ליה. יומא חד הוה קא גדר דיקלי, אמר ליה לאריסיה: זיל שקול מניה קיבורא דאהיני. אזל לאתויי, רמא ביה קלא, א"ל: גלית דעתך דמינח ניחא לך, לא יהא אלא עיזא בעלמא, מי לא בעי נטירותא? א"ל: עיזא בעלמא לאו לאכלויי בעיא. א"ל: ולא גברא בעית דמיכלי לה? אתא לקמיה דרבא, א"ל: זיל פייסיה במאי דאיפייס, ואי לא, דאיננא לך דינא כרב הונא אליבא דרבי יוסי.

הרמ"א (ח"מ סי' יז סע"א), פסק על סמך דברי הגמרא, שכאשר ראובן טוען בפני בי"ד ששמעון חייב לו סכום כסף, ולאחר בירור טענותיו מתברר ששמעון חייב לו יותר מהסכום שנקט ראובן – אין בי"ד מחייבים את שמעון יותר ממה שטען ראובן מלכתחילה. שהרי במעשה המובא בגמרא, רבינא יכול היה לתבוע מרוניא את חלקו בגדר, שהרי הלכה כר' יוסי שהמקיף יכול לתבוע מהניקף כפי מה שגדר, אך מכיוון שבעת שבא רבינא לדין – הוא דרש רק תשלום עבור "אגר נטירא", רבא לא חייב את רוניא ביותר מסכום זה.

אמנם, הרמ"א כתב את דבריו מדעת עצמו, ויש לדעת שרבים מן האחרונים חלקו על דבריו, ואכמ"ל.